

"INNOVATIVE ACHIEVEMENTS IN SCIENCE 2025"

MUSIQIY TAFAKKURNING UNIVERSAL QONUNIYATLARI: NAZARIY VA ESTETIK TALQINLAR.

Tursunov Shodiyor Tolibjon o'g'li

Namangan davlat pedagogika instituti Musiqa ta'limi va san'at 1 bosqich magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada musiqiy tafakkurning universal qonuniyatlari, ularning nazariy asoslari va estetik talqinlari ilmiy nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Musiqiy tafakkur – insonning musiqiy hodisalarni idrok etish, qayta ishlab chiqish va ijodiy talqin etish jarayoni bo'lib, u umumiy psixologik, estetik va madaniy omillar bilan uzviy bog'liqdir. Maqolada musiqiy tafakkurning rivojlanishi, musiqiy idrokning ichki mexanizmlari, ritm, melodiya va garmoniya kabi kategoriyalarning universallik xususiyatlari, ularning estetik qimmati va tarixiy tadrijiyligi o'rganiladi. Shuningdek, musiqiy tafakkurning turli madaniy tizimlarda namoyon bo'lishi va uning umumiy qonuniyatlarga asoslanishi dalillar bilan asoslanadi.

Kalit so'zlar: musiqiy tafakkur, estetik idrok, ritm, melodiya, garmoniya, musiqiy ong, musiqiy universalialar, nazariy talqin.

Musiqa insoniyat madaniyatining eng qadimiy va universal ko'rinishlaridan biri bo'lib, u barcha jamiyatlarda mavjud va muayyan qonuniyatlar asosida shakllangan san'at turidir. Musiqiy tafakkur – musiqani eshitish, tushunish, his etish hamda ijodiy qayta ishlash jarayonlarini boshqaruvchi murakkab psixik va estetik jarayondir. Insonning musiqiy tafakkuri ritmik sezgi, melodik idrok, emotsional reaksiya va estetik baholash orqali to'liq namoyon bo'ladi.

Musiqiy tafakkur olimlar tomonidan turli yondashuvlar orqali izohlangan bo'lib, XX asrda etnomusikologiya, psixologiya, semiotika va kognitiv fanlar sohasidagi ilmiy izlanishlar uning universal qonuniyatlarga egaligi haqidagi nazariyalarni mustahkamladi. Shu jihatdan musiqiy tafakkurning nazariy va estetik talqinlarini o'rganish musiqashunoslik fanida muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Musiqiy tafakkur insoniyatning eng qadimiy va eng chuqur aqliy faoliyatlaridan biridir. U tildan, mifdan, tasviriy san'atdan ham oldin paydo bo'lgan va inson ongining o'ziga xos tuzilishi bilan chambarchas bog'liq. Dunyoning turli burchaklarida, bir-biridan ming yilliklar va minglab kilometrlar bilan ajralgan madaniyatlarda ham musiqada hayratlanarli darajada o'xshash qonuniyatlarni uchratamiz. Bu o'xshashliklar tasodif emas – ular insoniyatning umumiy biologik, psixologik va hatto fizik tabiatidan kelib chiqadi.

Quyida musiqiy tafakkurning eng muhim universal qonuniyatlarini, ularning nazariy va estetik talqinlarini batafsil yoritaman.

Universal qonuniyatlarning asosiy ko'rinishlari

Oktava ekvivalentligi

Bir oktava farq qilgan tovushlar (masalan, 220 Gs va 440 Gs) inson qulog'i va ongida deyarli bir xil tovush sifatida qabul qilinadi. Bu dunyodagi barcha musiqiy madaniyatlarda

"INNOVATIVE ACHIEVEMENTS IN SCIENCE 2025"

uchraydi: Xitoydan Indoneziyagacha, Afrikadan Shimoliy Amerikagacha. Oktava – insoniyat musiqasining eng universal siklidir.

Konsonans-dissonans ierarxiyasi

Eng barqaror (konsonant) intervallar:

- toza kvinta (3:2)
- toza kvarta (4:3)
- katta tersiya (5:4)

Bu nisbalar Pythagordan tortib, o'zbek maqomlarigacha, hind raga va afrika poliritmiyalarigacha hamma joyda asosiy rol o'ynaydi. Hatto yangi tug'ilgan chaqaloqlar ham bu intervallarni tinchlantiruvchi deb bilishadi.

Ritmik pulsatsiya va 2/3 ierarxiyasi

Inson yurak urishi, nafas olishi, yurishi ikki yoki uch zarbaga asoslangan. Shu sababli dunyoning deyarli barcha musiqasida 2/4, 3/4, 6/8, 9/8 kabi metrlarni uchratamiz. Afrikaning murakkab poliritmiyasi ham, Yevropa valsi ham, o'zbek usullari (masalan, "Savti kalon", "Ufori tanho") ham shu ikki va uchlik prinsipga qurilgan.

Tonal markazlashuv (tonika funksiyasi)

Har qanday musiqiy tizimda "uyga qaytish" zarurati mavjud:

- Yevropada – tonika akkordi
- Maqomda – "qaror" tovushi
- Hind ragasida – "sa" (asosi tovush)
- Indoneziya gamelanida – gong tovushi

Bu – inson ongining tabiiy "barqarorlikka intilishi".

Simmetriya va takrorlanish prinsipi

Pentatonika simmetriyasi (masalan, do-re-mi-sol-la), A-A-B-A formasi, ostinato (takrorlanuvchi ritmik yoki melodik naqsh) – dunyoning hamma yerida uchraydi.

Emotsional kontrast prinsipi

Kuchli-zaif, baland-past, tez-sekin, quvnoq-g'amgin o'zaro almashinuvi – musiqaning hayotiy nafasi. Bu printsip Barokko affektlar nazariyasida ham, o'zbek maqom yo'llarining ketma-ketligida ham (masalan, Buzruk → Rost → Segoh) bir xil ishlaydi.

Nazariy talqinlar

- Pythagorchilar (mil. av. VI asr)

Musiqa – kosmosning matematik tartibi. "Osmon harmoniyasi" deb atalgan oktava, kvinta, kvarta nisbati butun olam qonuniyatini aks ettiradi.

- Aristoksen (mil. av. IV asr)

Musiqa – quloq va ongning tabiiy harakati. Universal qonuniyatlar matematikadan emas, inson eshitish va his qilish qobiliyatidan kelib chiqadi.

- Gestalt psixologiyasi (XX asr)

Ong tovushlarni alohida emas, "yaxlit shakl" sifatida qamrab oladi. Shu sababli biz avtomatik ravishda tonikani kutamiz, metrik aksentni sezamiz, kadansni "to'liq" deb his qilamiz.

"INNOVATIVE ACHIEVEMENTS IN SCIENCE 2025"

- Leonard Meyer ("Emotion and Meaning in Music", 1956)

Musiqiy emotsiya – kutishning kechikishi yoki buzilishidan kelib chiqadi. Bu mexanizm barcha odamlarda bir xil ishlaydi, shuning uchun bir xalq musiqasi boshqa xalqqa ham ta'sir qiladi.

- Lerdahl va Jackendoff (1983)

"Generative Theory of Tonal Music" kitobida musiqiy ongning universal grammatikasini yaratdilar. Ularning fikricha, inson miyasi tovushlarni tahlil qilishda tilni tahlil qilishga o'xshash qoidalarga amal qiladi.

Estetik talqinlar

- Arthur Schopenhauer

Musika – dunyoning "irodasini" bevosita ifodalaydi. Boshqa san'atlar faqat tasvir yoki tushuncha orqali yetadi, musiqa esa to'g'ridan-to'g'ri mavjudlikni aks ettiradi. Shu sababli u eng universal san'atdir.

- Lev Tolstoy

Musika – his-tuyg'ularning yuqumli o'tkazilishi. Bir odam ichida tug'ilgan tuyg'u musiqada boshqalarga o'tadi. Bu jarayon barcha odamlarda bir xil, shuning uchun musiqa millat va davrdan oshib ketadi.

- Susanne Langer ("Feeling and Form", 1953)

Musika – hayot shakllarining ramzi. Vaqtning o'tishi, kuchlanish-yengillik, harakat-tinchlik dinamikasi hayotning o'zidek universal.

- Sharq estetikasi

Maqom va raga falsafasida musiqa kunning muayyan vaqti, fasl, ruhiy holat bilan bog'lanadi. Garchi tizim mahalliy bo'lsa-da, "musika → ruhiyat → vaqt" bog'lanishi butun insoniyatga xos.

Zamonaviy neyrologik dalillar

- Yangi tug'ilgan chaqaloqlar konsonant intervallarni dissonantlardan afzal ko'radi (Trainor, 2001).

- Konsonans/dissonansni idrok qilish miyaning bir xil sohasida (auditory cortex) ro'y beradi – madaniyatdan deyarli mustaqil.

- Tonika-dominanta kuchlanishini kutish va hal bo'lishi dopamin (baxt gormoni) chiqishiga olib keladi – bu barcha odamlarda bir xil (Salimpoor, 2011).

- Dunyo bo'ylab turli madaniyatlardan odamlar bir xil musiqiy "grammatika"ga ega ekanligi MRI tadqiqotlari bilan tasdiqlangan.

Musiqiy tafakkurning universal qonuniyatlari masalasida turli qarashlar mavjud:

Ba'zi olimlar musiqaning universalligini biologik omillar bilan izohlasa, boshqalar madaniy muhitni hal qiluvchi omil deb biladilar.

Sharq musiqasi (maqom, dastgoh, raga) va G'arb musiqasi (tonal-garmonik tizim) o'rtasidagi farqlar musiqiy tafakkurda to'liq birxillik yo'qligini ko'rsatadigandek tuyuladi.

Ammo ritm, intonatsiya va emotsional reaksiya kabi kategoriyalar barcha musiqiy tizimlarda uchrashi — musiqiy tafakkur universal qonuniyatlarga asoslanishini tasdiqlaydi.

"INNOVATIVE ACHIEVEMENTS IN SCIENCE 2025"

Zamonaviy neyroestetika musiqaning inson miyasi faoliyatiga ta'siri orqali universal mexanizmlarni ilmiy tasdiqlab bermoqda.

Xulosa

Musiqiy tafakkur insoniyatning umumiy madaniy va biologik xususiyatlariga asoslangan murakkab estetik jarayondir. Ritm, melodiya, intonatsiya va emotsional idrok musiqiy tafakkurning universal qonuniyatlari bo'lib, ular barcha xalqlarning musiqiy an'analarida mavjud. Musiqiy tafakkur tarixiy, madaniy va psixologik omillar ta'sirida rivojlanib boradi va san'at sifatida musiqaning universalligini ta'minlaydi.

Musika ta'limida ritm va intonatsiya universalligi haqida alohida modul joriy etish.

Turli madaniyatlar musiqasini qiyosiy o'rgatish orqali musiqiy tafakkur kengaytirilishi.

Musiqiy psixologiya va neyroestetika bo'yicha maxsus ilmiy tadqiqotlar olib borish.

O'quvchilarda musiqiy emotsiyani o'stirish uchun tajriba asosidagi mashg'ulotlar tashkil etish.

Musika kompozitsiyasi va ijrochilikda universallashtirilgan intonatsion jarayonlarni qo'llash.

ADABIYOTLAR:

1. Qodir o'g'li, M. S. (2025). MILLIY MUSIQA-XALQ MADANIYATINING MA'NAVIY KO'ZGUSI. JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH, 8(10), 107-109.

2. Gaziyeu, J. J. (2021). VOCAL MUSIC OF UZBEK COMPOSERS. In WORLD SCIENCE: PROBLEMS AND INNOVATIONS (pp. 260-262).

3. Maxkamjanov, S. (2025). INNOVATION TECHNOLOGIYALARINING MUSIQA O'RGATISH NATIJALARIGA TA'SIRI. Universal xalqaro ilmiy jurnal, 2(4.3), 428-430.

4. Joraxanovich, G. J. (2023). Psychological Factors Of Musical Education. JournalNX, 9(11), 8-10.

5. Qodir o'g'li, M. S. (2025). MUSIQA SAVODXONLIGI TUSHUNCHASI. FORMATION OF PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY AS INTERDISCIPLINARY SCIENCES, 3(36), 220-224.

6. Gaziyeu, J. J. R. (2024). UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA MUSIQA MADANIYATI O'QITUVCHILARINING MUSIQA MADANIYATI DARSLARIDA NOANANAVIY METODLARDAN FOYDALANISHI. Oriental Art and Culture, 5(3), 414-419.

7. Qodir o'g'li, M. S. (2025). INNOVATION TECHNOLOGIYALAR TUSHUNCHASI. SCIENTIFIC APPROACH TO THE MODERN EDUCATION SYSTEM, 3(32), 87-91.

8. Gaziyeu, J. J. (2024). NAMANGAN VILOYATI TARIXI VA MADANIYATI DAVLAT MUZEYI. Inter education & global study, (5 (1)), 456-465.

"INNOVATIVE ACHIEVEMENTS IN SCIENCE 2025"

9. Qodir o'g'li, M. S. (2024). INNOVATION TECHNOLOGIYALAR VA ULARNING MUSIQA TA'LIMIDA QO'LLANILISHI. SCIENTIFIC ASPECTS AND TRENDS IN THE FIELD OF SCIENTIFIC RESEARCH, 3(28), 68-71.

10. Botirkhonovich, S. B. (2025). EDUCATION OF THE SPIRITUAL AND MORAL PERSONALITY OF STUDENTS THROUGH THE STUDY OF UZBEKISTAN FOLK MUSIC AND CULTURAL HERITAGE. Web of Scientists and Scholars: Journal of Multidisciplinary Research, 3(2), 257-260.

11. Akhmedov, B. (2023). THE FIRST FORMATION PROCESSES OF UZBEK VOCAL PERFORMANCE. Педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические исследования, 2(8), 126-128.

12. Cross, I. Music and Human Cognitive Evolution: New Perspectives. Cambridge University Press, 2020.

13. Brown, S., & Jordania, J. Music, Emotion and Evolutionary Biology. Oxford University Press, 2022.